

DOI: <https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.242858>
УДК 340.13; 340.14

Віктор Смородинський*

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ**

Сучасний концепт правової визначеності як загального принципу права та вимоги верховенства права увібрав у себе усі важливі досягнення історії правової думки та практики її реалізації правовими системами – як національними, так і міжнародними. Водночас він постійно розвивається й удосконалюється. Його джерелами є передусім правова доктрина й судова практика. Будь-яке ґрунтовне дослідження принципів права, верховенства права не оминає й питань правової визначеності. З найцікавіших вітчизняних наукових розвідок варто відзначити праці О. Беяневич, Л. Богачової, С. Головатого, Ю. Матвєєвої, С. Погребняка. Автор цієї статті під час досліджень загальнотеоретичних проблем судової влади, верховенства права, ефективності правового регулювання також неодноразово висвітлював проблеми правової визначеності, що мають місце як у правовому регулюванні, так і в судовій практиці.¹

Правова визначеність (*legal certainty*, у різних джерелах перекладається ще як «юридична визначеність» та «правопевність») є загальним принципом права та вимогою верховенства права, що передбачає легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатися цим правом. Відповідно до цієї вимоги: усі правові акти мають публікуватися та викладатися зрозумілою мовою; зворотню дію нормативно-правових актів має бути заборонено (крім прямо визначених законом винятків, запроваджених з метою покращення становища приватних осіб); судова практика національних судів має бути послідовною; національне законодавство має бути придатним для застосування із забезпеченням його виконання; оцінювання законодавства має здійснюватися на регулярній основі.²

* Віктор Семенович Смородинський, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії і філософії права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Viktor Smorodynskyi, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Yaroslav Mudryi National Law University.
e-mail: vsmorod@gmail.com

** Стаття є розширеною версією лекції з навчальної дисципліни «Верховенство права», що викладається автором студентам 4 курсу факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. – Прим. редакції.

¹ Віктор Смородинський, «Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми)» (Дис. ... канд. юрид. наук, Харків, 2001).

² Олександр Петришин та ін. *Загальна теорія права*. Підручник (Харків: Право, 2020), 504.

Правова визначеність є не лише одним із загальних принципів права та однією з вимог його «верховенства» (за класифікацією С. Погребняка, одним із принципів, що забезпечують дію верховенства права³), а й загалом засадничою властивістю й умовою значущості права та його інструментальної цінності як системного засобу регулювання відносин між людьми та їхніми групами (колективами) в суспільстві. Підтвердженням цієї позиції є, зокрема, аналіз наукових розвідок відомих західних філософів і теоретиків права, які ще задовго до появи цього спеціального терміна в юридичній науці та судовій практиці розглядали правову визначеність і як важливу (якщо не найважливішу) вимогу верховенства права над державним свавіллям, і як вирішальну умову моральності та ефективності права, нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Так, австро-англійський політичний філософ та економіст, лауреат Нобелівської премії Фрідріх Август фон Гаек запропонував таке визначення принципу верховенства права: «... це означає, що уряд має виконувати правила, встановлені й проголошені заздалегідь, – правила, що дають змогу з певністю передбачати, як влада використовуватиме свої повноваження здійснення примусу за певних обставин і планувати власні справи на підставі цього знання». Однією з трьох ознак такого закону є його *доступність та очевидність* – результат його застосування й тлумачення має бути передбачуваним, очевидним. За висловом Гаєка, «важко перебільшити ту вагу, яку має очевидність закону для поступального й ефективного руху вільного суспільства». Як зазначає мислитель, лише за умови відповідності законів цим ознакам «можна говорити, що правлять закони, а не люди».⁴

З восьми вимог до нормотворчості та правозастосування, що були сформульовані американським філософом права, професором Гарвардської школи права Лоном А. Фуллером у його славетній праці «Мораль права» – як такі, що складають так звану «внутрішню моральність права», сім є фактично вимогами саме правової визначеності: закони мають бути оприлюднені, щоб громадяни знали норми, яких вони повинні дотримуватися; ухвалення й застосування законів, що мають зворотню дію, слід звести до мінімуму; закони мають бути зрозумілими; закони не повинні бути суперечливими; закони не повинні вимагати дій, що виходять за межі спроможності тих, хто має їх дотримуватися; закони повинні бути відносно постійними; повинна існувати відповідність між формулюванням законів та їхнім реальним застосуванням.⁵

З вісімнадцяти елементів («принципів») верховенства права, виокремлених американським правознавцем, професором Корнельської школи права Робертом С. Саммерсом,

³ Станіслав Погребняк, *Основоположні принципи права (змістовна характеристика)* (Харків: Право, 2008), 178–92.

⁴ Friedrich August von Hayek, *The Road to Serfdom: text and documents*, ed. Bruce Caldwell. Definitive ed. (London: The University of Chicago press, 2007), 112–23.

⁵ Лон А. Фуллер, *Мораль права* (Київ: Сфера, 1999), 38–93.

принаймні дев'ять або є складовими правової визначеності, або спрямовані на її прищеплення національною правовою системою: чіткість та простота застосування критерію визначення належного уповноваження; чіткість та визначеність усіх законів; їхня доступність (письмова форма, офіційне обнародування); заборона зворотної дії; виконуваність; стабільність (незмінюваність); заздалегідь відомі органи та процедура правових змін; єдність тлумачення та застосування права; наявність заздалегідь відомих засобів правового захисту та наслідків невиконання правових вимог.⁶

Лорд Томас Бінгем у своїй славнозвісній шостій щорічній лекції «Верховенство права», що була прочитана 16 листопада 2006 р. на честь віце-ректора Кембриджського університету сера Д. Вільямса, стрижнем принципу верховенства права визначає те, «що всі особи та органи влади в державі, як публічні, так і приватні, мають бути зв'язані та мати право користуватися законами, що є відкрито проголошеними, зорієнтованими на майбутнє та відкрито застосовуються в судах», тобто законність і правову визначеність. Згідно з першим із восьми підправил, які, за Бінгемом, становлять зміст верховенства права, «закон має бути доступним та, наскільки це можливо, зрозумілим, ясным і передбачуваним».⁷

Запропоноване Бінгемом визначення верховенства права було визнане Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційською комісією) у *Доповіді про верховенство права*, схваленій на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р.,⁸ таким, що «найкраще охоплює головні елементи поняття “верховенство права”». У цій Доповіді Комісія зазначила, що однією зі складових верховенства права є правова визначеність; вона вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість ситуацій правовідносин, що виникають (пп. 41, 46 Доповіді).

У *Контрольному переліку питань для оцінки дотримання верховенства права (Rule of Law Checklist)*, прийнятому на 106-му пленарному засіданні 11–12 березня 2016 р.,⁹ Венеційська комісія виокремила вісім складових принципу правової визначеності (звісно, цей перелік не претендує на вичерпність, не обмежує й не замінює собою розвідки наукової та судової доктрин – власне, як і сам перелік вимог верховенства права у Доповіді):

⁶ Robert S. Summers, “The Principles of the Rule of Law,” *Notre Dame Law Review* 74 (1999): 1691–712.

⁷ Томас Бінгем, “Верховенство права,” <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-t-bin%D2%91em-verhovenstvo-prava/>.

⁸ Верховенство права, доповідь № 512/2009 (Венеційська комісія, Страсбург, 4 квітня 2011 р.), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).

⁹ Rule of Law Checklist, Study no. 711/2013 (Venice Commission, Strasbourg, 18 March 2016), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).

Цей документ на замовлення Програми агентства США з міжнародного розвитку (USAID) реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» перекладено українською мовою професором Сергієм Головатим і видано під назвою «Мірило правоваддя».

1. *Доступність законодавства*, у тому числі оприлюднення законодавчих актів перед набранням ними чинності, легкий доступ до них, наприклад, через безкоштовний Інтернет та/або в офіційних виданнях.

2. *Доступність судових рішень* для суспільства, у тому числі обґрунтованість винятків із цього (обмеження можуть бути виправданими, якщо їхньою метою є захист прав особи, – наприклад, прав неповнолітніх у кримінальних справах).

3. *Передбачуваність правових актів*, у тому числі передбачуваність наслідків приписів права, зрозумілий спосіб викладення правових актів, чіткість вказівок нового акта на скасування або зміну попереднього. Передбачуваність означає не лише те, що приписи правових актів мають бути (де можливо) проголошеними ще до їхньої імплементації, а й що вони мають бути передбачуваними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними (рішення Європейського суду з прав людини від 26 квітня 1979 р. у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства¹⁰). Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ (рішення у справах *Реквені проти Угорщини*, «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства, *Коккінакіс проти Греції*, *Бесарабська Митрополія проти Молдови* тощо) однією з вимог, що впливає зі слів «встановлений законом», є вимога передбачуваності: *норма не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатньою чіткістю, яка дає громадянинуві змогу керуватися цією нормою у своїх діях*.

4. *Сталість і послідовність приписів правових актів*. Брак цього може вплинути на спроможність особи планувати свої дії. Проте сталість не є самоціллю: приписам права має бути властивою спроможність пристосовуватись до умов, що змінюються. Приписи права можна змінювати, утім за умов, що суспільство знає про це наперед і бере участь в обговоренні, а також що не буде шкідливих наслідків для легітимних очікувань.¹¹

Принцип правової визначеності, крім іншого, означає стабільність та єдність судової практики, можливість відступу судом від своєї попередньої позиції лише за наявності вагомих підстав. Елементом правової визначеності є *принцип єдності судової практики*, який полягає у забезпеченні однакового правозастосування в судочинстві, що сприяє передбачуваності щодо вирішення спорів між учасниками судового процесу.

Принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру. Наприклад, процесуальним законодавством України Велика Палата Верховного Суду, об'єднані палати, палати касаційних судів Верховного Суду наділені виключними повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Такі повноваження надано з огляду на те, що в протилежному випадку це, *по-перше*, означало б неможливість виправлення судом своєї власної передчасної або

¹⁰ *The Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1)*, 26 April 1979, Series A no. 30.

¹¹ *Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist*, пер. Сергія Головатого (USAID, 2017), 23.

«застарілої» позиції, викликаній, зокрема, нечіткістю закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвела до неоднакового тлумачення норм права, а *по-друге*, виключало б можливість динамічного розвитку суспільних правовідносин та права. За певних обставин відступ від попередніх правових позицій суду касаційної інстанції узгоджується з усталеним правовим підходом, згідно з яким у разі конкуренції між правдою (правильністю) і стабільністю пріоритет варто віддавати першій («*truth or stability – truth is preferable*»).

Для узгодження загального для всієї правової системи принципу правової визначеності та спеціальних концепцій «динамічного тлумачення» та «розвитку права» у рішеннях ЄСПЛ та, частково, Великої Палати Верховного Суду сформувалася стала практика, відповідно до якої відступ від правової позиції повинен мати тільки вагомий підстави, реальне підґрунтя, тобто суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності належної для цього причини; метою відступу може слугувати виправлення лише тих неузгодженостей (помилки), що мають фундаментальне значення для судової системи та її розвитку.

Обґрунтованими підставами для відступу від уже сформованої правової позиції Верховного Суду є передусім:

1) зміна законодавства (існують випадки, за яких зміна законодавства не дозволяє суду однозначно дійти висновку, що зміна судової практики можлива без відступу від раніше сформованої правової позиції);

2) ухвалення рішення Конституційним Судом України;

3) нечіткість закону (невідповідності до критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумачення судами (палатами, колегіями) норм права;

4) винесення рішення ЄСПЛ, висновки якого мають бути враховані національними судами;

5) зміни у праворозумінні, зумовлені: розширенням сфери застосування певного принципу права; зміною доктринальних підходів до вирішення складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин; наявністю загрози національній безпеці; змінами у фінансових можливостях держави.¹²

5. *Легітимні очікування (legitimate expectations)*. На цей час єдиної доктрини легітимних очікувань, придатної для всіх національних правопорядків, немає. Вважається, що принцип легітимних очікувань «походить від німецького принципу *Vertrauensschutz* («захист довіри»), метою якого є забезпечення того, щоб кожен, хто має довіру до легальності рішень і дій публічної адміністрації, підлягав захисту. Принцип

¹² Ян Берназюк, «Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів),» *Судебно-юридическая газета*, 26 серпня 2020, https://sud.ua/ru/news/blog/177404-spivvidnoshennya-neobkhdnosti-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki-ta-vidstupu-vid-pravovikh-pozitsiy-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv?fbclid=IwAR2D9EastZc6_ic0WnIGyUwMUIzXKUw2X1w3RWPgdg7LEoQuV798suRpCHg.

Vertrauensschutz німецького адміністративного права, у свою чергу, запозичений з німецького приватно-правового принципу правового захисту добросовісних дій (*bona fide acts*), закріпленому в цивільному законодавстві».¹³

Принцип *легітимних очікувань* (або «захисту легітимних очікувань») є складовою загального принципу правової визначеності у праві ЄС. Він відбиває ідею, що органи публічної влади повинні не лише дотримуватися приписів правових актів, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань. Згідно з *доктриною легітимних очікувань* ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх легітимних очікувань. Утім нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках. Така доктрина застосовна не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, що їх ухвалюють органи публічної влади.

Розуміння «легітимних очікувань» саме як елемента правової визначеності втілювалося у практиці Суду ЄС, який у рішенні від 12 листопада 1981 р. у справі *Amministrazione delle finanze dello Stato v Srl Meridionale Industria Salumi and others*¹⁴ наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства має бути чіткою й передбачуваною для тих, на кого воно поширюється. Далі Суд послався на свої попередні рішення у справах *Racke v Hauptzollamt Mainz* (1979) та *Hauptzollamt Landau* (1979), у яких він неодноразово підкреслював важливість принципів правової визначеності та легітимних очікувань, а також вказав, що «принцип правової визначеності покликаний запобігати випадкам набрання чинності положеннями законодавства Співтовариства до моменту їх публікації, і що така можливість є винятковою, коли це обумовлено цілями відповідного законодавства та у випадку, якщо легітимні очікування тих, на кого воно поширюється, належним чином забезпечені».¹⁵

Практикою Суду ЄС та ЄСПЛ легітимні очікування розглядаються як елемент правової визначеності, у тому числі й тоді, коли йдеться про захист таких очікувань щодо здійснення права власності й саме у зв'язку з автономними поняттями майна та власності. ЄСПЛ конструкцію «легітимні очікування» використовував у своїй практиці неодноразово. Наприклад, згідно з усталеною правовою позицією Суду існування заборгованості, визнаної остаточними та обов'язковими для виконання судовими рішеннями, надає особі, на користь якої таке рішення було винесено, «легітимне очікування», що заборгованість буде виплачено, адже вона становить «майно» такої особи в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Скасування такого рішення прирівнюється до порушення

¹³ Людмила Богачова, «Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістова характеристика)», *Теорія і практика правознавства* 2 (2013), http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.

¹⁴ Cases 212 to 217/80 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Salumi* [1981] ECR 1981/8/2735.

¹⁵ Олена Беяневич, «Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України», *Приватне право і підприємництво* 16 (2016): 41–45.

права на мирне володіння майном, оскільки процесуальні норми створюються для забезпечення належного здійснення правосуддя та дотримання принципу правової визначеності, й сторони провадження повинні мати право очікувати застосування норм (див., зокрема, рішення від 3 квітня 2008 р. у справі *Пономарьов проти України*,¹⁶ від 6 жовтня 2011 р. *Агрокомплекс проти України*¹⁷). У рішенні ЄСПЛ від 29 листопада 2005 р. у справі *Суханов та Ільченко проти України*¹⁸ зазначено, що за певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може захищатися ст. 1 Першого протоколу. Так, якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (див. рішення Великої Палати ЄСПЛ від 28 вересня 2004 р. у справі *Копецький проти Словаччини*¹⁹). Проте не можна стверджувати про наявність законного сподівання, якщо існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства і вимоги заявника згодом відхиляються національними судами. У рішенні ЄСПЛ від 1 червня 2006 р. у справі *Федоренко проти України*²⁰ зазначено, що заявник мав щонайменше «законні сподівання» на дохід відповідно до пункту договору про доларовий еквівалент суми в гривні, і це сподівання може вважатися «майном» у розумінні ст. 1 Першого протоколу. ЄСПЛ також констатував, що дії управління юстиції можна розцінити як такі, що звели нанівець «законні сподівання» заявника за договором і позбавили його, зокрема, умови, на яку він погодився під час укладання договору.

У рішенні ЄСПЛ від 24 червня 2003 р. у справі *Стретч проти Сполученого Королівства*²¹ законними вважаються «очікування на законних підставах продовження терміну дії договору оренди, і це очікування є складовою частиною права власності заявника, наданого йому за договором оренди в розумінні зазначеної статті». Суд дійшов висновку про те, що «заявник мав право, принаймні, очікувати на законних підставах, що він зможе продовжити термін дії договору, і таке очікування можна вважати – в цілях застосування положень ст. 1 Першого протоколу – складовою його права власності, наданого йому за договором оренди».

Одним з інструментів захисту легітимних очікувань у практиці ЄСПЛ є *концепція автономного тлумачення*, згідно з якою Суд у своїй практиці з метою забезпечення її визначеності формулює *автономні поняття* – основні юридичні терміни, що за змістом та обсягом тлумачення є однаковими для застосування в усіх справах Суду, незалежно від їхнього значення та інтерпретації в національних правових системах

¹⁶ *Ponomaryov v. Ukraine*, no. 3236/03, 3 April 2008.

¹⁷ *Agrokompleks v. Ukraine*, no. 23465/03, 6 October 2011.

¹⁸ *Ichenko v. Ukraine*, no. 17303/03, 29 November 2005.

¹⁹ *Kopecký v. Slovakia*, no. 44912/98, 7 January 2003.

²⁰ *Fedorenko v. Ukraine*, no. 25921/02, 1 June 2006.

²¹ *Stretch v. the United Kingdom*, no. 44277/98, 24 June 2003.

держав – учасниць Конвенції. Це такі юридичні поняття, як «майно» (ст. 1 Першого протоколу), «закон», власне, «легітимні очікування», тощо. Так, практика ЄСПЛ визнає майном «права на речі та майно (права *in rem* та права *in personam*); існуючі володіння або фактично існуючі права власності; вимоги, борги та звернення на певне майно; економічні, комерційні, підприємницькі та професійні інтереси; дозволи та ліцензії; пенсії та соціальні виплати (за певних умов); спадкові права та правонаступництво; майно – власність юридичних осіб, асоціацій, компаній, власників акцій; права та інтереси акціонерів; інші права власників».²²

Також автономним поняттям ЄСПЛ визначає «закон», визнаючи, що до змісту цього поняття входять норми права, які створюються не лише законодавчою та виконавчою владами, але й, що найважливіше, судами (рішення від 26 квітня 1979 р. у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства²³). Посилання держави на право ЄС чи міжнародне право буде прийняте як належна правова підстава за умови, що відповідна норма узгоджується з концепцією «закону», що міститься в Конвенції. У цьому ж рішенні Суд визначив два додаткових критерії, яким повинна відповідати норма права, щоб вважатися «законом»:

по-перше, норма права мусить бути належним чином доступною: особи повинні мати відповідну до обставин можливість орієнтуватися в тому, які правові норми застосовуються в конкретному випадку;

по-друге, норма права не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатнім ступенем точності, що дозволяє громадянину узгоджувати з нею свою поведінку.

Таким чином, характеристика очікувань як легітимних поєднує в собі: *по-перше*, їхню законність, яка зумовлена реалізацією особою належного їй суб'єктивного права; *по-друге*, їхню обґрунтованість, тобто зумовлену законом раціональність сподівань учасників суспільних відносин.²⁴

6. Унеможливлення зворотної (ретроактивної) дії правових актів, передусім, але не виключно, кримінального законодавства, у тому числі чітко визначені винятки із заборони зворотної дії (передусім у разі пом'якшення чи скасування кримінальної відповідальності).

7. Принципу *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege* («немає закону – немає злочину», «немає закону – немає покарання»).

8. Принцип (правило) *res judicata* (скорочення від давньоримського юридичного правила «*res judicata pro veritate habetur!*» – з латин. «судове рішення визнається за істину»), що вимагає поваги до остаточного рішення суду й забороняє перегляд остаточного та обов'язкового до виконання судового рішення лише з метою домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі – див., зокрема, рішення

²² Беяневич, «Поняття легітимних очікувань», 42.

²³ *The Sunday Times v. the United Kingdom* (no. 1).

²⁴ Беяневич, «Поняття легітимних очікувань», 42.

ЄСПЛ від 28 жовтня 1999 р. у справі *Брумареску проти Румунії*²⁵ (це рішення вважається провідним у закріпленні у практиці ЄСПЛ вимоги правової визначеності, зокрема правила *res judicata*), від 9 листопада 2004 р. у справі *Науменко проти України*,²⁶ від 3 квітня 2008 р. у справі *Пономарьов проти України*,²⁷ від 19 лютого 2009 р. у справі *Христов проти України*.²⁸

За правилом *res judicata*, остаточне судове рішення має виконуватися та, як правило, не може бути переглянуте, зокрема за заявою прокурорів чи голів вищих судів у порядку нагляду (що було сталою практикою в радянській та інших соціалістичних правових системах, а також в Україні у перші роки незалежності), повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися виключно для виправлення судових помилок та недоліків. Коли за апеляційною скаргою винесено остаточне рішення, то подальші звернення в апеляційному порядку неможливі. Слід визнавати остаточні рішення й дотримуватися їх, за винятком випадків, коли є незаперечні підстави для їхнього перегляду. Відхід від *res judicata* можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини.

В установчих договорах ЄС принцип правової визначеності не закріплюється, проте Судом ЄС він визнається одним із загальних принципів європейського права. Цей принцип для обґрунтування своїх рішень використовує і ЄСПЛ. Аналіз його практики дозволяє виокремити три групи вимог, які включає принцип правової визначеності: 1) вимоги до визначеності законодавства; 2) вимоги до визначеності повноважень; 3) вимоги до визначеності судових рішень.

Так, у рішенні від 23 вересня 1998 р. у справі *Стіл та інші проти Сполученого Королівства*²⁹ Суд вказав, що вимога п. 2 ст. 10 Конвенції про те, що обмеження здійснення свободи вираження поглядів, яке має бути встановлене законом, є рівнозначною вимозі, передбаченій у п. 1 ст. 5 про те, що будь-яке позбавлення свободи має бути законним. Суд наголошує: Конвенція вимагає, щоб усе право, чи то писане, чи неписане, було достатньо чітким, щоб дозволити громадянину, якщо виникне потреба з належною порадою, передбачати певною мірою за певних обставин наслідки, які може спричинити певна дія. Вислови «законний» та «згідно з процедурою, встановленою законом», у пункті 1 ст. 5 зумовляють не лише повне дотримання основних процесуальних норм внутрішньодержавного права, а й те, що будь-яке позбавлення свободи відповідає меті ст. 5 і не є свавільним.

У рішенні від 25 листопада 1999 р. у справі *Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства*³⁰ Суд вказав, що однією з вимог, яка впливає зі словосполучення

²⁵ *Brumărescu v. Romania* [GC], no. 28342/95, ECHR 1999-VII.

²⁶ *Naumenko v. Ukraine*, no. 42023/98, 10 February 2004.

²⁷ *Ponomaryov v. Ukraine*, no. 3236/03, 3 April 2008.

²⁸ *Khrystov v. Ukraine*, no. 24465/04, 19 February 2009.

²⁹ *Steel and Others v. the United Kingdom*, 23 September 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VII.

³⁰ *Hashman and Harrup v. the United Kingdom* [GC], no. 25594/94, ECHR 1999-VIII.

«встановлений законом», є передбачуваність. Норму не можна вважати «законом», якщо її не сформульовано достатньо чітко, що дає особі можливість керуватися цією нормою у своїх діях. Та хоча визначеність у законі надзвичайно бажана, забезпечення її може призвести до надмірної ригідності (нездатності до змін, негнучкості), тоді як закон ніколи не повинен відставати від обставин, що змінюються. Ступінь чіткості, яку мають забезпечувати формулювання національних законів і яка в жодному випадку не може охопити всі непередбачувані обставини, значною мірою залежить від змісту певного документа, сфери, на яку поширюється закон, а також від кількості та статусу тих, кому він адресований.

У рішенні від 10 лютого 2004 р. у справі *Пухк проти Естонії*³¹ Суд зазначив, що ст. 7 Конвенції не обмежується заборонаю ретроспективного застосування кримінального законодавства на шкоду обвинуваченому; вона також втілює загалом принцип, що тільки закон може визначити кримінальне правопорушення та встановити покарання (*nullum crime nulla poena sine lege*), а також принцип, за яким кримінальне право не повинно надмірно тлумачитися на шкоду обвинуваченому. З цих принципів випливає, що правопорушення має бути чітко встановлено в законі. Цю вимогу дотримано, якщо особа може дізнатися на основі формулювання відповідного положення та, у разі потреби, за допомогою його судового тлумачення, які дії чи бездіяльність є підставою для кримінальної відповідальності.³²

ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на недосконалість законодавства України та необхідність дотримуватися принципу правової визначеності. Так, у рішенні від 6 листопада 2008 р. у справі *Єлоєв проти України*³³ Суд зазначив, що відсутність чітко сформульованих положень, які б визначали, чи можливо належним чином продовжити (якщо так, то за яких умов) застосування на стадії судового слідства запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обраного на визначений період на стадії досудового слідства, не відповідає критерію «передбачуваності закону». Суд також нагадав, що практика, яка виникла у зв'язку із законодавчою прогалиною і яка зумовлює тримання особи під вартою протягом необмеженого й непередбачуваного строку за обставин, коли таке тримання не передбачається ні конкретним положенням законодавства, ні будь-яким судовим рішенням, сама по собі суперечить принципу правової визначеності, який є одним з основних елементів верховенства права.³⁴

Проблема неухильного та оперативного виконання судових рішень як необхідна умова правової визначеності та верховенства права загалом є дуже актуальною та болісною для України, на що неодноразово вказував ЄСПЛ. Так, Велика Палата

³¹ *Puhk v. Estonia*, no. 55103/00, 10 February 2004.

³² Юлія Матвеева, «Правова визначеність та суддівське правотворення», *Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»*, Т. 103: Юридичні науки (Київ, 2010), 51–52.

³³ *Yeloyev v. Ukraine*, no. 17283/02, 6 November 2008.

³⁴ Богачова, «Принцип правової визначеності.»

ЄСПЛ у рішенні від 12 жовтня 2017 р. у справі *Бурмич та інші проти України*³⁵ щодо тривалого невиконання рішень українських судів наголосила, що з часу «пілотного» рішення від 15 жовтня 2009 р. у справі *Юрій Миколайович Іванов проти України* Україна не зробила нічого, аби вирішити проблему, – кількість подібних скарг до ЄСПЛ лише зростає. Суд відзначив, що він уже виконав свою роль у цій справі, а саме: ідентифікував системну проблему, констатував порушення права на справедливий суд і надав вказівки щодо заходів, до яких слід вдатися Україні. Суд не вбачає своєї подальшої ролі у вирішенні питання, а повторення тих самих висновків Суду в тисячах подібних справ не вирішить проблему. ЄСПЛ прийняв унікальне рішення у цій справі: не розглядаючи 12 143 справи, передав їх до Комітету Міністрів Ради Європи, аби останній разом з Урядом України знайшли вирішення цієї системної проблеми. Усі нові скарги до Суду з цього питання одразу передаватимуться до Комітету Міністрів.

ЄСПЛ наголошує на зв'язку між принципами правової визначеності та законності. Так, у рішенні Великої Палати від 29 березня 2010 р. у справі *Медведев та інші проти Франції*³⁶ Суд зазначив: «Надзвичайно важливе значення має, що умови для позбавлення волі відповідно до внутрішньодержавного та (або) міжнародного права мусять бути чітко визначені й що сам закон повинен бути передбачуваним у своєму застосуванні, так щоб він відповідав стандартів «законності», встановленому Конвенцією, – стандартів, який вимагає, щоб усе законодавство було достатньо точним з метою уникнути будь-якого ризику та свавілля й дозволити громадянинові, за необхідністю за допомогою відповідної консультації, передбачити розумною за обставин справи мірою наслідки, які ця дія може тягти за собою».

У рішенні від 18 грудня 2008 р. у справі *Новік проти України*³⁷ Суд підкреслив, що «коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу правової визначеності. Вимога “якості закону” у розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції означає, що коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні для того, щоб виключити будь-який ризик свавілля».³⁸

Значущість принципу правової визначеності для результативного правового регулювання підтверджується і практикою Конституційного Суду України. Суд застосував цей принцип як невід'ємну вимогу верховенства права у низці справ: у рішенні від 22 вересня 2005 р. у справі *про постійне користування земельними ділянками*³⁹ («із

³⁵ *Burmych and Others v. Ukraine* (striking out) [GC], nos. 46852/13 et al, 12 October 2017.

³⁶ *Medvedev and Others v. France* [GC], no. 3394/03, ECHR 2010.

³⁷ *Novik v. Ukraine*, no. 48068/06, 18 December 2008.

³⁸ Також див. вищенаведену правову позицію ЄСПЛ щодо автономного поняття «закон», сформульовану в рішенні від 26 квітня 1979 р. у справі *The Sunday Times v. the United Kingdom*.

³⁹ Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005 (№ 1-17/2005).

конституційних принципів рівності і справедливості впливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі»); у рішенні від 29 червня 2010 р. у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»⁴⁰ («Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями»); у рішенні від 11 березня 2010 р. у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України⁴¹ (тут Суд використав правило *res judicata*, зазначивши, що наявність двох касаційних інстанцій для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності), тощо.⁴²

Водночас у низці своїх рішень Конституційний Суд України, на нашу думку, знехтував принципом правової визначеності (й верховенства права загалом). Серед них достатньо згадати такі:

рішення від 25 грудня 2003 р. у справі щодо строків перебування на посту Президента України,⁴³ згідно з яким положення частини третьої статті 103 Конституції України, за яким одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд, треба розуміти так, що це положення поширюється лише на осіб, яких обирають на пост Президента України після набуття чинності Конституцією України 1996 р. Особа, яку вперше було обрано Президентом України за чинною Конституцією України в 1999 р., має право балотуватися на чергових виборах Президента України в 2004 р. (так зване «рішення про третій строк»);

рішення від 19 вересня 2012 р. у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України,⁴⁴ згідно з яким це положення треба розуміти так, що статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (а не самого підприємства – як це прямо зазначено в Цивільному кодексі України та відповідає сталій доктрині цивільного права);

⁴⁰ Рішення Конституційного Суду України від 29.06.2010 № 17-рп/2010 (№ 1-25/2010).

⁴¹ Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2010 № 8-рп/2010 (№ 1-1/2010).

⁴² Докладніше див.: Богачова, «Принцип правової визначеності.»

⁴³ Рішення Конституційного Суду України від 25.12.2003 № 22-рп/2003 (№ 1-46/2003).

⁴⁴ Рішення Конституційного Суду України від 19.09.2012 № 17-рп/2012 (№ 1-8/2012).

рішення від 9 лютого 1999 р. у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів,⁴⁵ згідно з яким положення частини першої ст. 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, треба розуміти так, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи) (що внесло хаос невизначеності в судову практику адміністративних судів, зокрема в податкових справах);

рішення від 15 березня 2016 р. у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України,⁴⁶ згідно з яким положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», застосоване у ст. 155 Конституції України, необхідно розуміти так, що наступною черговою сесією Верховної Ради України є чергова сесія парламенту, яка має відбутися відповідно до положень розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Основного Закону України та Регламенту Верховної Ради України (тобто «наступною черговою» може бути визначено будь-яку сесію, а не обов'язково наступну чергову з точки зору здорового глузду та передбачуваного лексичного тлумачення);

рішення від 2 грудня 2019 р. у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151² Конституції України,⁴⁷ згідно з яким рішення КСУ безвідносно до їх юридичної форми, ухвалені з питань його виключних конституційних повноважень, не можуть бути оскаржені (що являє собою, по-перше, необґрунтоване розширене тлумачення конституційного терміна «рішення КСУ», по-друге, фактичне втручання в здійснення правосуддя в конкретній адміністративній справі, у якій КСУ виступав як відповідач та в якій уже було ухвалене рішення першої інстанції про задоволення позову, й по-третє, є «рішенням у власній справі»).

На наше переконання, такі обов'язкові й остаточні рішення органу конституційної юстиції посилюють у юридичній спільноті та в суспільства загалом недовіру до безсторонності та неупередженості судової системи, що негативно впливає на рівень її легітимності та, як наслідок, на ефективність національної правової системи.

Відбиттям вимоги правової визначеності в американському конституційному праві є *доктрина невизначеності закону* (*doctrine of uncertainty of the law*), згідно з якою закон є нечинним, якщо він є занадто розпливчастим для розуміння пересічним громадянином. Є кілька причин, за якими закон може вважатися невизначеним; загалом закон може бути названий недійсним із причин невизначеності, коли пересічний громадянин не може в цілому визначити, які особи регулюються законом, яку поведінку заборонено,

⁴⁵ Рішення Конституційного Суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99 (№ 1-7/99).

⁴⁶ Рішення Конституційного Суду України від 15.03.2016 № 1-рп/2016 (№ 1-21/2016).

⁴⁷ Рішення Конституційного Суду України від 02.12.2019 № 11-п/2019 (№ 1-182/2019(4165/19)).

а також те, яке покарання може бути призначено. Кримінальні закони, які, наприклад, не стверджують явно і виразно, яка поведінка заслуговує на покарання, є недійсними через невизначеність. Закон є також недійсним через невизначеність, якщо законодавчий орган передає суддям та/або посадовим особам повноваження настільки широкі, що це може призвести до необґрунтованого кримінального переслідування. Пов'язаним із «недійсністю через невизначеність» є поняття «неконституційної невизначеності».

За цією доктриною критеріями, яким повинні відповідати закони, щоб вважатися конституційними, є такі:

по-перше, закон повинен прямо встановлювати, що він наказує й що підлягає виконанню;

по-друге, повинно бути надано визначення потенційно розпливчастих висловлювань.

У справі *Коннеллі проти Головної будівельної компанії* (рішення було ухвалено 4 січня 1926 р.) суддя Верховного Суду США Джордж Сазерленд виклав доктрину невизначеності так:

Те, що формулювання кримінального закону, яким встановлюється новий злочин, повинні бути достатньо ясними для того, аби дати зрозуміти тим, хто підпадає під їхню дію, яка їхня поведінка матиме наслідком відповідальність за цим законом, є загальновизнаною вимогою, співзвучною пересічним поняттям справедливих правил гри і встановлених норм права. Тому закон, який забороняє чи вимагає вчинення дії у формулюваннях настільки нечітких, що людина загальних розумових здібностей повинна гадати, який його зміст, і здогадуватися щодо його застосування, порушує перший принцип належної правової процедури.⁴⁸

Випадками, за яких закон може бути оскаржено як неконституційно невизначений, є передусім такі:

1) коли закон не перераховує конкретно варіантів поведінки, які є обов'язковими або забороненими. У такому випадку пересічний громадянин не знає, чого конкретно вимагає закон;

2) коли закон конкретно не деталізує процедури, яких дотримуються посадові особи або судді, які розглядають справу. Як запобігання закон повинен особливо докладно розповідати, що посадові особи мають робити, встановлюючи як те, що вони повинні робити, так і те, чого не повинні робити. Судді повинні, відповідно до доктрини, мати чітке уявлення про те, яким чином вони будуть вести справу.

Так, Верховний Суд Флориди у рішенні від 17 грудня 1971 р. у справі *Альва Джин Франклін проти штату Флорида*⁴⁹ постановив, що державна заборона на тяжкий кримінальний злочин, содомію, була неконституційно розпливчастою, тому що пересічна людина звичайного інтелекту не могла певно знати, не роблячи припущень,

⁴⁸ Цит. за: Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh01d710-19#Text>.

⁴⁹ *Franklin v. State*, 257 So. 2d 21 (Fla. 1971).

чи «мерзенний та огидний злочин проти природи» включає оральний секс або тільки анальний. Рішеннями від 24 лютого 1972 р. у справі *Папахрісту проти міста Джексонвіля*⁵⁰ та від 2 травня 1983 р. у справі *Колендер проти Лоусона*⁵¹ Верховний Суд США скасував закони проти бродяжництва за неконституційну невизначеність, оскільки закон залишив на розсуд поліції обмеження такої діяльності, як «неробство», «мандри», або «блукання з місця на місце», і, оскільки люди не могли певно знати, якого роду поведінка заборонена законом, то могли потенційно понести кримінальну відповідальність за безвинну повсякденну діяльність. Рішенням від 15 червня 1983 р. у справі *Місто Акрон проти Акронського Центру репродуктивного здоров'я*⁵² Верховний Суд США скасував положення місцевого закону про аборти, який вимагав, щоб лікарі ліквідували залишки плода в «гуманний та санітарний спосіб». Термін «гуманний» було визнано Судом неконституційно розпливчастим для визначення поведінки суб'єкта кримінальної відповідальності, адже лікар не міг бути впевнений, є його поведінка законною чи ні.

Британська правова доктрина критерієм «звичайної розумної людини» визначає особу з лави присяжних або «пасажира з автобусу в Клепхемі»⁵³ (тобто усереднену за розумовими здібностями, освітою та статком людину, яка, відповідно, має звичайний рівень інтелекту, знань та життєвого досвіду).⁵⁴ Це є важливим критерієм правової визначеності, а саме зрозумілості та передбачуваності правових приписів для пересічного громадянина, а не тільки для професійних юристів (суддів, адвокатів, науковців тощо).

Вищенаведені критерії є відбиттям зв'язків та взаємозумовленості правової визначеності та інших загальних принципів права і водночас вимог верховенства права, зокрема законності (у цій площині «легітимні очікування» *legitimate expectations* є «законними очікуваннями» *rightful expectations*) та розумності (у цьому аспекті «легітимні очікування» розглядаються як «розумні очікування» *reasonable expectations*). Ефективне забезпечення цих зв'язків, упровадження правової визначеності та її елементів у нормотворчість і правозастосування, передусім у судову практику, а отже, реальне вкорінювання верховенства права та його вимог у національну правову систему, є предметом професійної відповідальності як вітчизняних правознавців, так і юристів-практиків.

© В. Смородинський, 2020

⁵⁰ *Papachristou v. City of Jacksonville*, 405 U. S. 156 (1972).

⁵¹ *Kolender v. Lawson*, 461 U. S. 352 (1983).

⁵² *City of Akron v. Akron Center for Reputive Health*, 462 U. S. 416 (1983).

⁵³ Петришин та ін. *Загальна теорія права*, 198.

⁵⁴ У доповіді «Право і неправо з точки зору авіаційного техніка» на Всеукраїнському круглому столі «Фундаментальні проблеми юриспруденції II. Право і неправо» (18–19 вересня 2020 р., м. Харків, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, НАПрНУ) автор запропонував як зрозумілий вітчизняний аналог такої особи «авіаційного техніка» – людину без вищої та спеціальної юридичної освіти, але – з огляду на складні професійні обов'язки, пов'язані з безпекою та життям великих груп людей, – з достатнім інтелектом, освіченістю та почуттям соціальної відповідальності.

Bibliography

- Belianevych, Olena. "The Concept of Legitimate Expectations and Problems of its Application by the Ukrainian Courts." *Pryvatne pravo i pidpnyemnytstvo* 16 (2016): 41–45 (in Ukrainian).
- Berzanyuk, Jan. "The Ratio of the Need to Ensure the Unity of Judicial Practice and Deviation from the Legal Positions of the Supreme Court (on the example of resolving public law disputes)." *Sudebno-yuridicheskaya gazeta*, August 26, 2020, https://sud.ua/ru/news/blog/177404-spivvidnoshennya-neobkhidnosti-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki-ta-vidstupu-vid-pravovikh-pozitsiy-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv?fbclid=IwAR2D9EastZc6_ic oWnIGyUwMUlzxKUw2X1w3RWPgdg7LEoQuV798suRpCHg (in Ukrainian).
- Bingham, Tomas. "The Rule of Law." <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-t-bin%D2%91em-verhovenstvo-prava/> (in Ukrainian).
- Bogachova, Lyudmila. "The Principle of Legal Certainty in European and National Law (Substantive Characteristics)." *Teoriya i praktyka pravoznavstva* 2 (2013). http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74 (in Ukrainian).
- Fuller, Lon L. *The Morality of Law*. Kyiv: Sfera, 1999 (in Ukrainian).
- Hayek, Friedrich August von. *The Road to Serfdom: text and documents*, edited by Bruce Caldwell. Definitive ed. London: The University of Chicago Press, 2007.
- Matveeva, Yuliya. "Legal Certainty and Judicial Lawmaking." *Nauk. zapiski nats. un-tu "Kyievo-Mogylans'ka akademiya"*. Vol. 103: Yurydychni nauky, 50–53. Kyiv, 2010 (in Ukrainian).
- Petryshyn, Oleksandr, Dmytro Lukianov, Sergiy Maksymov, Viktor Smorodynskyi et al. *General Theory of Law*. Kharkiv: Pravo, 2020 (in Ukrainian).
- Pohrebnyak, Stanislav. *Fundamental Principles of Law (Substantive Characteristics)*. Kharkiv: Pravo, 2008 (in Ukrainian).
- Rule of Law. Report no. 512/2009 (Venice Commission, Strasbourg, 4 April 2011 p.). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).
- Rule of Law Checklist. Study no. 711/2013 (Venice Commission, Strasbourg, 18 March 2016). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).
- Rule of Law Checklist. Commentary. Glossary. Translated by Sergiy Holovaty. USAID, 2017 (in Ukrainian).
- Smorodynskyi, Viktor. "Judiciary in Ukraine (general theoretical problems)." PhD diss., Kharkiv, 2001 (in Ukrainian).
- Summers, Robert S. "The Principles of the Rule of Law." *Notre Dame Law Review* 74 (1999): 1691–712.

Віктор Смородинський. Правова визначеність

Анотація. Правова визначеність розглядається у статті не лише як один із загальних принципів права та одна з вимог верховенства права, а й загалом як засаднича властивість і умова значущості права та його інструментальної цінності. У цьому зв'язку аналізуються визначення верховенства права та переліки його складових, запропоновані західними філософами і теоретиками права та Венеційською комісією. Висвітлюються такі елементи принципу правової визначеності, як доступність законодавства та судової практики, передбачуваність правових актів, принципи єдності судової практики, легітимних очікувань, *res judicata*, європейська концепція автономного тлумачення та американська доктрина невизначеності закону. Шляхом аналізу та

синтезу теоретичних концепцій принципу правової визначеності, практики його тлумачення й застосування європейськими та національними судами, зв'язків між ним та іншими загальними принципами права (зокрема законності та розумності) доводиться визначна роль цього принципу в укоріненні верховенства права у національній правовій системі.

Ключові слова: правова визначеність; загальні принципи права; верховенство права; єдність судової практики; легітимні очікування; автономне тлумачення; автономні поняття; законність; *res judicata*; доктрина невизначеності закону.

Виктор Смородинский. Правовая определенность

Аннотация. Правовая определенность рассматривается в статье не только как один из общих принципов права и одно из требований верховенства права, но и вообще как основополагающее свойство и условие значимости права и его инструментальной ценности. В этой связи анализируются определения верховенства права и перечни его составляющих, предложенные западными философами и теоретиками права и Венецианской комиссией. Освещаются такие элементы принципа правовой определенности, как доступность законодательства и судебной практики, предсказуемость правовых актов, принципы единства судебной практики, легитимных ожиданий, *res judicata*, европейская концепция автономного толкования и американская доктрина неопределенности закона. Путем анализа и синтеза теоретических концепций принципа правовой определенности, практики его толкования и применения европейскими и национальными судами, связей между ним и другими общими принципами права (в частности, законности и разумности) доказывается определяющая роль этого принципа в укоренении верховенства права в национальной правовой системе.

Ключевые слова: правовая определенность; общие принципы права; верховенство права; единство судебной практики; легитимные ожидания; автономное толкование; автономные понятия; законность; *res judicata*; доктрина неопределенности закона.

Viktor Smorodynskiy. Legal Certainty

Abstract. Legal certainty is considered in the paper not only as one of the general principles of law and one of the requirements of the Rule of Law, but also as a fundamental feature and condition of the significance of law and its instrumental value in general. In this regard, the definitions of the Rule of Law conception and the lists of its components proposed by Western philosophers and theorists of law and by the Venice Commission are analyzed. Elements of the principle of legal certainty such as legislation and case law accessibility, legal acts' predictability, principles of case law unity, legitimate expectations, *res judicata*, the European concept of autonomous interpretation and the American doctrine of uncertainty of law are covered. By analyzing and synthesizing theoretical concepts of the principle of legal certainty, the practice of its interpretation and application by European and national courts, the connections between it and other general principles of law (in particular – principles of legality and reasonableness), this principle plays a key role in the Rule of Law implementation in the national legal system.

Keywords: legal certainty; general principles of law; Rule of Law; case law unity; legitimate expectations; autonomous interpretation; autonomous concepts; legality; *res judicata*; doctrine of uncertainty of the law.

Одержано/Received 30.09.2020